

Maria Durek

Szkoła Podstawowa im. Św. Brata Alberta w Czechówce

Teoretyczne uwarunkowania prawidłowości i nieprawidłowości rozwoju mowy

Wstęp

Mowa odgrywa niezwykle ważną rolę w życiu każdego człowieka. Będąc głównym narzędziem komunikacji między ludźmi wpływa na jakość kontaktów społecznych. Umiejętność nadawania oraz rozumienia mowy jest fundamentem dorobku całej ludzkości. Ta niezwykła zdolność posługiwania się językiem mówionym wyróżnia człowieka spośród innych istot żywych, określa jego poziom inteligencji i szeroko pojętych możliwości.

Rozwój mowy nie u każdego dziecka przebiega w sposób identyczny. Są dzieci, które w drugim roku życia komunikują się z otoczeniem w sposób zrozumiały, używając wielu słów i konstruując logiczne, kilkuwyrazowe zdania. Inne dzieci w tym samym wieku operują natomiast kilkunastoma słowami. Pomimo występujących u dzieci na każdym etapie wieku różnic związanych z zasobem słów oraz umiejętnością budowania wypowiedzi, wyróżnia się pewne normy dotyczące kształtowania się mowy. Prawidłowości związane z rozwojem języka ustala się na podstawie cech występujących u większości przypadków.

Proces rozwoju mowy

Proces rozwoju mowy jest nierozzerwalnie związany z rozwojem poznawczym. Człowiek rodzi się wyposażony w odpowiednie warunki, potrzebne do odbioru bodźców zewnętrznych, które odpowiednio przetwarza. Dzięki temu może poznawać świat i prawidłowo się rozwijać. W rzeczywistości ten proces rozpoczyna się już w okresie prenatalnym. Dziecko, jeszcze w łonie matki, odbiera dźwięki przenikające przez powłoki brzuszne i wody płodowe, aby uczyć się odróżniać głos matki. Tam również odbywają się pierwsze ćwiczenia narządów mowy – ssanie kciuka i polykanie wód płodowych.

Dziecko, które przychodzi na świat, zaopatrzone jest już w zdolność do komunikowania swoich potrzeb poprzez wydawanie dźwięków – płaczu. Jest to niewerbalny, ale ważny sposób komunikowania się. W miarę zdobywania coraz nowszych

osiągnięć rozwojowych we wszystkich sferach, dziecko buduje swój własny system językowy. Rozwój języka sam w sobie wynika i ściśle opiera się na prawidłowym kształtowaniu się wszystkich obszarów rozwojowych człowieka. Tak więc jakiegokolwiek zaburzenie, na przykład w sferze motorycznej, czy słuchowej, będzie niosło negatywne konsekwencje dla prawidłowego rozwoju mowy. Jednocześnie „język jest ewolucyjnie ukształtowanym narzędziem kognitywnego rozszerzania umysłu” (Cieszyńska, Korendo 2014: 304) Oznacza to, że poziom zdobytych przez dziecko umiejętności komunikacyjnych warunkuje jego rozwój poznawczy. Umiejętność mówienia i rozumienia mowy pozwala dziecku zadawać pytania dorosłym i otrzymywać na nie odpowiedzi.

Podstawowym środowiskiem, którym następuje rozwój dziecka od pierwszych chwil jego życia, a więc również kształtowanie się mowy dziecka, jest rodzina. Rodzice pełnią bardzo ważną rolę w budowaniu systemu mowy dziecka, dostarczając wzorców językowych oraz stwarzając okazje do pobudzania mowy. „Jeżeli dziecko zbyt długo pozostaje jedynie w kręgu rodziny, nie nawiązując kontaktów z szerszym środowiskiem społecznym, może wykształcić się mowa zrozumiała tylko dla domowników” (Demel, 1996: 18).

Dzięki mowie dziecko uczy się nawiązywać z innymi relacje, wyrażać uczucia i emocje, a także wypowiadać swoje spostrzeżenia. Język pełni ważną rolę w kontaktach z rówieśnikami. Rozwój społeczny jest z kolei ściśle powiązany z rozwojem zabawy w życiu dziecka. Problem w posługiwaniu się mową wpływa na jakość uczestniczenia w zabawach z innymi dziećmi (głównie tematycznych), z kolei zjawisko nierozumienia reguł zabawy może być przyczyną konfliktów z rówieśnikami. Warto tu również zaznaczyć, jak ważną rolę pełni zabawa w procesie rozwoju wszystkich funkcji rozwojowych: poznawczych, motorycznych, manualnych, społecznych i emocjonalnych.

Opóźniony rozwój mowy u dziecka oraz wady wymowy mają daleko idący wpływ na trudności szkolne, przejawiające się zwłaszcza w nauce czytania i pisania. Dlatego mowa dziecka, które rozpoczyna swoją przygodę życiową w szkole, powinna być prawidłowo ukształtowana pod względem artykulacyjnym. Siódmy rok życia dziecka jest momentem krytycznym dla rozwoju prawidłowej wymowy, ponieważ w tym wieku dzieci w Polsce rozpoczynają naukę w klasie I. Ze względu na możliwość kształcenia w szkole w niektórych przypadkach dzieci już od 6 roku życia, należy wziąć pod uwagę, że w takiej sytuacji skróceniu ulegnie czas na wykształcenie u dziecka prawidłowego systemu artykulacji głosek. Nieprawidłowe artykulacje dźwięków mowy komplikują u dzieci proces nauki czytania i pisania. Trudność polega na identyfikacji słyszanych i wypowiedzianych przez nie dźwięków ze znakami graficznymi, czyli literami. Błędnie artykułowane dźwięki znajdują swoje odzwierciedlenie w pisowni. Uczniowie z wadami wymowy najczęściej popełniają liczne błędy w pisowni, mają problem w opanowaniu techniki czytania, a także przejawiają lękliwe postawy przed publicznym wypowiedzianiem się. Wady w wymowie stanowią ogromne zagrożenie od początku rozpoczęcia przygody ze szkołą. Mają wpływ na niepowodzenia szkolne, kształtują u dziecka niskie poczucie własnej wartości, brak wiary we własne siły, lęk i nieśmiałość.

Mowa i jej funkcje

Mówiąc o przebiegu rozwoju mowy, należy odpowiedzieć na pytanie, czym jest mowa w znaczeniu teoretycznym. Stanisław Grabias (1994: 254) nazwał mowę „zespołem czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając rzeczywistość i przekazując jej interpretację innym uczestnikom życia społecznego”. Język człowieka spełnia określone funkcje, które Grabias ujmuje jako następujące rodzaje czynności: poznawcze, komunikacyjne i socjalizacyjne. Czynności poznawcze to kształtująca się w umyśle człowieka przy udziale języka wiedza, zorganizowana pojęciowo i obrazująca rzeczywistość. Odrębną funkcję spełniają językowe czynności komunikacyjne. Przejawiają się one zachowaniami mimicznymi i testowymi, występują pod postacią „parajęzykowych kodów mowy”. Czynności socjalizacyjne i grupotwórcze to funkcja języka, dzięki której człowiek ulega procesowi uspołecznieniu. Poprzez możliwość uczestniczenia i zdolność komunikowania się w grupie społecznej człowiek zdobywa wiedzę na temat tej grupy, uczy się reguł w niej obowiązujących. Cytując za Mirosławem Michalikiem (2013: 17), „zgodnie ze współczesnym, kognitywnym paradygmatem lingwistycznym mowa jest funkcją rozwoju poznawczego człowieka, jego zdolności do konceptualizacji i postrzegania elementów rzeczywistości.” Język daje możliwość poznawania świata, organizowania wiedzy i tworzenia pojęć o otaczającym świecie. Znaczenie mowy podkreśla również Maria Przetacznikowa (1989: 105), która pisze, że „służy [mowa] dziecku jako narzędzie myślenia i stanowi podstawę kształtowania się jego pojęć, sądów i rozumowania.”

Człowiek programuje w umyśle mowę na podstawie kontaktów z innymi ludźmi. Indywidualną zdolność do wykonywania czynności językowych nabywa głównie poprzez rozmowy. Potrzeba nabywania reguł językowych wynika z nadrzędnej potrzeby kontaktowania się porozumiewania z innymi ludźmi. Zdaniem Elżbiety Chmielewskiej (1995: 15) „mowa jest atutem w nawiązywaniu kontaktów społecznych, daje możliwość precyzyjnej komunikacji, stanowi narzędzie w zdobywaniu informacji, pozwala na wyrażanie własnych sądów, uczuć i upodobań.”

Mowa służy do budowania relacji z ludźmi, porozumiewania się oraz zdobywania informacji. Narzędziem mowy jest język, czyli stworzony przez dane społeczeństwo system budowania wypowiedzi, oparty na określonych regułach. Posługiwanie się językiem oznacza znajomość systemu znaków oraz reguł gramatycznych, zgodnie z którymi tworzy się wypowiedź.

Sprawność językowa w procesie komunikacji wiąże się z nabytymi kompetencjami, czyli wiedzą. S. Grabias (1994) zwrócił uwagę na trzy rodzaje kompetencji:

- kompetencję językową, która określa poprawność budowania wypowiedzi pod względem reguł gramatycznych,
- kompetencję komunikacyjną, która zwraca uwagę na znajomość zasad używania języka w grupie społecznej,
- kompetencję kulturową, czyli powstałą przy udziale języka wiedzę na temat zjawisk rzeczywistości. Nadrzędną kompetencją w procesie komunikacji jest kompetencja językowa. Opanowanie wiedzy na temat reguł budowania wypowiedzi, stopień poprawności budowania zdań pod względem gramatycznym, daje

podstawę do nabycia kompetencji komunikacyjnej oraz kulturowej. Kompetencje tworzą się w umyśle człowieka jednocześnie ze sprawnościami, czyli nabytymi umiejętnościami.

S. Grabias (1994) wyróżnił dwa typy sprawności:

- percepcyjne, określając rodzaje słuchu jako: fizyczny, fonematyczny i muzyczny, które umożliwiają zdobywanie kompetencji,
- realizacyjne, które warunkują poprawność budowania wypowiedzi, a także umożliwiają posługiwanie się językiem w różnych sytuacjach.

Do prawidłowej wymowy, czyli artykułowania wypowiedzi, realizacji dźwięków mowy, niezbędne jest właściwe funkcjonowanie narządów mowy. Wchodzą one w skład tzw. aparatu mowy. Praca tych narządów warunkuje wytwarzanie dźwięków mowy. W skład aparatu mowy wchodzi: układ oddechowy (oskrzeła, tchawica, płuca, przepona), układ fonacyjny (krtań, więzadła głosowe), narządy artykulacyjne, tzw. artykulatory (jama gardłowa, jama ustna, jama nosowa). Artykulatory dzielą się na ruchome, do których zalicza się: wargi, język, policzki, podniebienie miękkie zakończone języczkiem (uvułą) i żuchwa oraz artykulatory nieruchome: zęby, dziąsła i podniebienie twarde.

Prawidłowości rozwoju mowy u dziecka

Czynność mówienia jest procesem złożonym, wymagającym posiadania wielu umiejętności. Rozwój mowy wynika z prawidłowego kształtowania się funkcji motorycznych, wzrokowych, słuchowych człowieka. Jakikolwiek zaburzenie chociażby jednej ze sprawności wpływa w sposób negatywny na kształtowanie się języka. Istotna jest również jakość rozwoju sfery emocjonalno-społecznej dziecka i związanej z nią – zabawy. Poziom kompetencji językowych wpływa na budowanie relacji w grupie, nawiązywanie kontaktów z rówieśnikami i możliwość uczestniczenia w zabawach. Z kolei brak tego rodzaju doświadczeń powoduje zaburzenia funkcji językowych. Niekorzystnie odbija się to z kolei na rozwoju poznawczym, który jest ściśle związany z pojęciem mowy.

Człowiek od pierwszych chwil życia uczy się poprzez doznawanie i doświadczanie wielozmysłowe. Prawidłowy i harmonijny rozwój wszystkich funkcji jest więc istotną sprawą dla kształtowania się mowy.

„Język – jak większość umiejętności i sprawności ludzkich – jest uwarunkowany zarówno biologicznie (genetycznie), jak i środowiskowo.” (Cieszyńska, Korendo 2014: 162) Oznacza to, że kształtowanie się u człowieka kompetencji językowych zależy nie tylko od wrodzonych predyspozycji, ale również od stymulacji ze strony środowiska, w którym przebywa. Rozwój mowy rozpoczyna się już w życiu płodowym. Wtedy właśnie w grę wchodzi czynniki genetyczne warunkujące rozwój fizyczny dziecka, a także doznania czuciowe i słuchowe płodu. Pierwsze lata życia są okresem intensywnego zdobywania przez dziecko nowych doświadczeń, które wpływają na bogacenie umiejętności językowych. Są one niezbędnym narzędziem służącym do poznawania otaczającej rzeczywistości.

Proces rozwoju mowy u dziecka przebiega w kilku etapach. Wyróżnia się powszechnie okres przygotowawczy – związany z rozwojem prenatalnym, okres

melodii, który trwa od urodzenia do 1 roku życia (krzyk, okrzyki naturalne, głosy artykulacyjne połączone z gestami wskazującymi, „twory onomatopeiczne”), okres wyrazu – trwający od 1 do 2 roku życia, okres zdania – od 2 do 3 roku życia i okres swoistej mowy dziecięcej – od 3 do 7 roku życia. Dziecko w wielu siedmiu lat powinno prawidłowo wypowiadać głoski, a także poprawnie posługiwać się językiem pod względem intonacji i akcentu. (Kaczmarek 1986: 36)

Jagoda Cieszyńska i Marta Korendo (2014.) zwróciły uwagę na rozwój mowy u dziecka, opisując szczegółowo występowanie pożądanych dla prawidłowego kształtowania się języka cech w kolejnych etapach życia. Umiejętności językowe zdobywane w pierwszym roku życia ukazano w tabeli 1:

Tab. 1. Rozwój mowy w pierwszym roku życia.

Wiek w miesiącach	Umiejętności oczekiwane rozwojowo
2	– wokalizacje pierwszych samogłosek; – wydawanie dźwięków, które nie przypominają ludzkiej mowy.
4	– doskonalenie repertuaru samogłosek; – pojawienie się pierwszych (prymarnych) spółgłosek.
6	– powtarzanie (naśladowanie) sylab charakterystycznych dla języka narodowego; – gaworzenie samo naśladowcze.
8	– naśladowanie, powtarzanie oraz samodzielna wokalizacja sylab; – rozumienie wypowiedzi o zabarwieniu emocjonalnym.
9	– pojawienie się gestu wskazywania palcem; – początek kształtowania się pola wspólnej uwagi oraz rozumienia intencji komunikacyjnych.
10	– pierwsze słowa zbudowane z sylab otwartych; – rozumienie prostych słów (najczęściej rzeczowników w M.)
12	– rozumienie prostych poleceń, niektórych nazw osób, przedmiotów i czynności; – samodzielne wypowiadanie kilku wyrazów; – powtarzanie sylab i słów wypowiedzianych przez dorosłego.

Źródło: J. Cieszyńska, M. Korendo, *Wczesna interwencja terapeutyczna*. WE, Kraków 2014. s. 168.

Dziecko przychodzi na świat z wrodzoną umiejętnością komunikowania swoich potrzeb przy udziale płaczu. Jest to zdolność nadawania niewerbalnego komunikatu, czyli przedjęzykowa zdolność zwracania czyjejś uwagi na określony cel. Pierwsze odgłosy, które wydaje dziecko nie przypominają dźwięków mowy, jednak świadczą o prawidłowym działaniu narządów artykulacyjnych. Są to „pomrukiwania, sapania, kwilenia, czy mlaśnięcia” (Cieszyńska, Korendo, 2013). Pod koniec 2 miesiąca życia pojawiają się u dziecka odgłosy, które zaczynają przypominać mowę. Jest to etap gaworzenia. „Gaworzenie we wszystkich językach wygląda tak samo i pojawia się (...) w tym samym momencie życia.” (Cieszyńska, Korendo, 2014: 164) Gaworzą również dzieci autystyczne, niesłyszące i upośledzone umysłowo, choć w ich przypadku

gaworzenie nie rozwija się w sposób prawidłowy. Pod koniec 4 miesiąca życia pojawiają się w wymowie dziecka pierwsze spółgłoski prymarne: *p, b, m*. Piąty miesiąc przynosi więcej spółgłosek, np.: *t, g, d*. Szósty miesiąc charakteryzuje się uruchomieniem „gaworzenia samonaśladowczego”. Niewystąpienie tej umiejętności może świadczyć o zaburzeniu związanego z uszkodzeniem słuchu. Gaworzenie daje możliwość ćwiczenia narządów artykulacyjnych oraz słuchu fonemowego. W ósmym miesiącu dziecko wokalizuje sylaby otwarte. Nie rozumie wypowiedzi innych, jednak potrafi odbierać zabarwienie emocjonalne wypowiedzi z otoczenia. Dziewiąty miesiąc to okres pojawienia się gestu wskazywania palcem, intencji komunikacyjnej oraz początek kształtowania się pola wspólnej uwagi. W wieku dziesięciu miesięcy pojawiają się pierwsze słowa zbudowane z sylab otwartych, które wypowiedane są przez dziecko z nadaną intencją. U schyłku pierwszego roku życia dziecko rozumie kilka znaczeń słów, zazwyczaj są to rzeczowniki w mianowniku.

Drugi rok życia przynosi kolejne zmiany w rozwoju systemu mowy. Dziecko wkracza w wiek poniemowlęcy. W tym czasie język kształtuje się intensywnie, dzięki czemu dziecko może częściej używać mowy w różnych sytuacjach. Poniższa tabela przedstawia najważniejsze zmiany zachodzące w rozwoju języka w drugim roku życia dziecka:

Tab. 2. Rozwój mowy w drugim roku życia.

Wiek w miesiącach	Umiejętności oczekiwane rozwojowo
13–16	<ul style="list-style-type: none"> – posługiwanie się nazwami osób, przedmiotów i kilku czynności; – wyrazy głównie amorficzne, zbudowane z reduplikowanych sylab otwartych; – doskonalenie zdolności dzielenia uwagi z dorosłymi.
18	<ul style="list-style-type: none"> – dalszy rozwój słownictwa, wypowiedzi w większości jednowyrazowe, rzadziej dwuwyrazowe bez odmiany; – rozwój rozumienia prostych zdań (głównie poleceń i zakazów).
24	<ul style="list-style-type: none"> – stały wzrost słownictwa; – pojawienie się wypowiedzi dwuwyrazowych i początki fleksji, jako pierwsza pojawia się deklinacja; – w odmianie czasownika najczęściej używana jest 3 os. lp, także w znaczeniu 1 os. trybu orzekającego; – występują także formy 2 os. lp trybu rozkazującego.

Źródło: J. Cieszyńska, M. Korendo (2014). *Wczesna interwencja terapeutyczna*. WE, Kraków. s. 174.

W drugim roku życia intensywnie rozwija się system fonetyczno-fonologiczny. Pod koniec tego okresu w mowie powinny być obecne wszystkie samogłoski ustne i większa część spółgłosek. Brak jest głosek dźwiękowych, ze względu na mało ukształtowaną pionizację języka. Unoszenie masy języka do podniebienia w trakcie wymowy jest przyczyną charakterystycznego dla tego okresu zmiękczenia spółgłosek. Charakterystyczne są również występujące uproszczenia grup spółgłoskowych, metatezy, upodobnienia, epentezy i substytucje. Dziecko posiada w swoim słowniku do kilkudziesięciu słów. Są to wyrazy oznaczające nazwy

domowników, zabawek i najbliższego otoczenia, często zbudowane z prymarnych sylab i wyrażeń dźwiękonaśladowczych. W drugim roku życia dziecko nie dokonuje odmiany wyrazów. Rzeczowniki wypowiada w funkcji mianownika, a czasowniki w 3 os. lp., również w odniesieniu do siebie. Rozumie jednak komunikaty od innych osób i reaguje na nie.

W trzecim roku życia dziecko nadal wzbogaca swoje słownictwo. Rozwija się system fonetyczno-fonologiczny. Dziecko poprawnie wymawia wszystkie samogłoski, oprócz nosowych. Stopniowo ustępuje zmiękczenie artykułowanych spółgłosek. W wymowie brak jest nadal głosek dźwiękowych. Następuje szybki wzrost konstrukcji składniowych – dziecko buduje złożone. Pojawia się deklinacja rzeczownika.

Tab. 3. Rozwój mowy w trzecim roku życia.

Wiek w latach	Umiejętności oczekiwane rozwojowo
3	<ul style="list-style-type: none"> – stały wzrost słownictwa; – rozwój systemu fonetyczno – fonologicznego (brak jedynie głosek dźwiękowych, stopniowe ustępowanie charakterystycznej miękkości spółgłosek); – szybki rozwój konstrukcji składniowych (budowanie wszystkich typów zdań złożonych podrzędnie i współrzędnie); – wzrost sprawności komunikacyjnej i społecznej.

Źródło: J. Cieszyńska, M. Korendo. (2014). *Wczesna interwencja terapeutyczna*. WE, Kraków. s. 180.

Czwarty, piąty i szósty rok życia to czas, w którym dziecko uczęszcza do przedszkola i wkracza w wiek dojrzałości szkolnej. Na tym etapie kończy się proces nabywania podstawowego wymiaru systemu językowego. Mowa dziecka czteroletniego cechuje się dłuższą formą wypowiedzi. Spada liczba neologizmów i błędów gramatycznych. W czwartym roku życia ukształtowana się prawidłowa pionizacja języka, dlatego powinny pojawić się w wymowie głoski dźwiękowe. Jako ostatnia kształtuje się prawidłowa artykulacja głoski „r” (6 rok życia). Czwarty rok życia to wiek pytań, ponieważ w tym czasie u dzieci rozwija się potrzeba zadawania dużej ilości pytań. Najczęściej zadawanym pytaniem jest: „dlaczego?” Uzyskiwanie odpowiedzi na zadawane pytania kształtuje myślenie przyczynowo – skutkowe, a także rozbudowuje wiedzę na temat otaczającego świata. U schyłku wieku przedszkolnego zauważa się u dzieci chęć bawienia się słowami. Jest to faza kształtowania się wiedzy metajęzykowej. W wieku sześciu lat obserwuje się wzrost kompetencji komunikacyjnych. Dotyczą one szczególnie czynników społecznych, kiedy to wypowiedzi dzieci zmieniają swój charakter i sposób w zależności od sytuacji i osób uczestniczących w rozmowie. Poniższa tabela prezentuje najważniejsze umiejętności językowe dla wieku od 4 do 6 r. ż.:

Tab. 4. Rozwój mowy w wieku przedszkolnym.

Wiek w latach	Umiejętności oczekiwane rozwojowo
4	<ul style="list-style-type: none"> – stałe bogacenie słownictwa, budowanie zdań rozwiniętych i złożonych; – rozwój systemu fonetyczno-fonologicznego – pojawienie się głosek dźwiękowych, oprócz „r”; – częste używanie wyrazów nazywających cechy – wzrost liczby przymiotników i przy-słówków; – spadek liczby neologizmów dziecięcych i błędów gramatycznych; – wiek pytań – lawinowo wzrastająca liczba pytań, pojawienie się pytania „dlaczego?”; – swobodne nazywanie relacji przestrzennych wyrażeniami przymiłowymi.
5–6	<ul style="list-style-type: none"> – w pełni ukształtowany system fonetyczno-fonologiczny; – wzrost zdolności narracji; – początki kształtowania się wiedzy metajęzykowej; – znaczny wzrost kompetencji komunikacyjnej; – swobodne operowanie elementami słownikowymi i gramatycznymi systemu języko-wego.

Źródło: J. Cieszyńska, M. Korendo (2014). *Wczesna interwencja terapeutyczna*. WE, Kraków. s. 190.

Opóźniony rozwój mowy (ORM)

Mówiąc o opóźnieniach w procesie rozwoju mowy, należy zwrócić uwagę na pojęcie niezakończonego rozwoju mowy. „Niezakończony proces nabywania podsystemu fonetyczno-fonologicznego stwierdzamy wówczas, gdy w wymowie dziecka do piątego roku życia występują substytucje głoskowe, niewykraczające poza inwentarz głosek polskich. Innymi słowy, jeśli dziecko zastępuje głoskę, której nie wymawia, inną głoską, dla niego łatwiejszą do realizacji – wymówienia, ale z systemu głosek polskich, to stwierdzamy niezakończony rozwój mowy.” (Cieszyńska 2013: 11)

Przyjęto, że umowną granicą czasową kształtowania się systemu fonetyczno-fonologicznego jest wiek 6 lat. Jeśli po przekroczeniu tego wieku dziecko nadal zastępuje niektóre głoski innymi, stwierdza się wtedy opóźniony rozwój mowy. Dziecko rozpoczynające naukę w klasie I bezwzględnie powinno mieć już ukształtowany system fonetyczno-fonologiczny. Jak stwierdza J. Cieszyńska (2013: 12) „opóźniony rozwój artykulacji stwierdzamy, gdy czas pojawienia się artykulacji głoski wykracza poza statystycznie ustalone ramy czasowe.” Pojawienie się wymowy poszczególnych głosek ujęto w ramy czasowe, związane z wiekiem dziecka:

Tab. 5. Przedziały czasowe pojawienia się niektórych głosek.

Wiek w latach	Umiejętności oczekiwane rozwojowo
1–1;4	Głoski nosowe wargowe m, m’
1–1;6	Głoski przedniojęzykowe zwarte t, d
2;6–3	Głoska dźwiękowa boczna l
2–2;6	Głoski przedniojęzykowe szczelinowe s, z

3 –4	Głoski dziąsłowe szczelinowe sz, ż
2;6 –3;6	Głoski zwarto-szczelinowe c, dz
3 –4;6	Głoski zwarto-szczelinowe cz, dż
4;5 –5;5	Głoska drżąca r

Źródło: J. Cieszyńska, *Metoda Krakowska wobec zaburzeń rozwoju dzieci*. Wyd. Metody Krakowskiej, Kraków 2013, s. 188.

Spółgłoski wargowo – zębowe „w”, „f” oraz tylnojęzykowe „k”, „g” najpóźniej pojawić się powinny w wymowie u dziecka do 3 roku życia. (Cieszyńska, Korendo 2014: 171)

Opóźnień w zakresie rozwoju języka należy dopatrywać się wtedy, gdy dziecko, pomimo wieku, nie realizuje określonych głosek, posługuje się ubogim słownictwem, wypowiada się zazwyczaj zdaniami pojedynczymi, a jego mowa charakteryzuje się nieprawidłowościami gramatycznymi. Przyczyn opóźnionego rozwoju mowy może być wiele. Sama mowa jest procesem bardzo złożonym. Zadaniem logopedy jest przeprowadzić diagnozę, ocenić budowę i sprawność narządów artykulacyjnych, dokonać analizy odruchów związanych z oddychaniem, czy jedzeniem, ocenić wrażliwość słuchową dziecka. Do najczęściej występujących przyczyn opóźniających prawidłowy rozwój mowy zalicza się:

- opóźnienia w rozwoju psychomotorycznym i emocjonalnym dziecka.
- zaburzenia w zakresie dużej i małej motoryki, w tym niska sprawność ruchowa w obrębie aparatu mowy (mięśnie w okolicach warg, brak pionizacji języka),
- zmiany anatomiczne aparatu mowy, czyli np. występowanie wad zgryzu, nieprawidłowa budowa podniebienia lub języka,
- nieustalona, skrzyżowana lub lewostronna lateralizacja,
- brak dominacji lewej półkuli dla przetwarzania mowy (przetwarzanie prawopółkulowe),
- nieprawidłowa budowa i funkcjonowanie narządu słuchu,
- zaburzenia słuchu fonemowego,
- brak odpowiedniej stymulacji słuchowej i wzrokowej, nadmierna stymulacja nowych technologii (telewizja, komputer),
- niesprzyjające warunki z otoczenia, nieprawidłowe wzorce mowy z otoczenia,

Dla rozwoju językowego szczególne znaczenie ma stymulacja ruchowa. Ośrodki mowy oraz ruchowy są umiejscowione w mózgu blisko siebie (w lewej półkuli). Przyczyn opóźnionego rozwoju mowy należy dopatrywać się w ogólnym rozwoju dziecka, dlatego przed rozpoczęciem terapii logopedycznej i doбором odpowiednich metod pracy z dzieckiem, należy przeprowadzić całościową diagnozę.

Światowe badania potwierdzają, że mowa dziecka zaczyna kształtować się już od początków jego istnienia. Są dowody, że dzieci słyszą głosy z zewnątrz, docierające do nich przez wody płodowe. To jednoznacznie pokazuje, jak ważne jest mówienie przez rodziców do dzieci, już w okresie płodowym. Proces nabywania mowy jest wprawdzie uwarunkowany genetycznie, jednak bez odpowiedniej stymulacji jest narażony na zaburzenia rozwojowe. Rolą rodziców, jako pierwszych terapeutów dziecka, jest wspomaganie rozwoju mowy poprzez stymulację całego rozwoju. Ważne jest dostarczanie dzieciom prawidłowych wzorców wymowy, które będą dla nich wyznacznikiem sposobu językowego komunikowania się w przyszłości. Dbając

o prawidłowy rozwój mowy dziecka, dorośli powinni kontrolować czas spędzany przez nie przy przysłowiowym „tablecie” i ograniczać kontakt z telewizją, a zamiast tego dostarczać bodźców wynikających z bezpośredniego kontaktu z osobą mówiącą. Bliski kontakt umożliwia odbiór właściwej mimiki twarzy i układu ust podczas mówienia oraz emocji wynikających z nadawania i odbierania mowy. Dzięki temu dziecko ma możliwość naśladowania ruchów artykulacyjnych dorosłego i okazję do nauki języka.

Bibliografia

- Chmielewska E. (1995). *Zabawy logopedyczne i nie tylko*. Kielce: Wydawnictwo MAC.
- Cieszyńska J. (2013). *Metody wywoływania głosek*. Kraków: Wydawnictwo Metody Krakowskiej.
- Cieszyńska J. (2013). *Metoda Krakowska wobec zaburzeń rozwoju dzieci*. Kraków: Wydawnictwo Metody Krakowskiej.
- Cieszyńska J., Korendo M. (red.). (2014). *Wczesna interwencja terapeutyczna*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Demel G. (1996). *Minimum logopedyczne nauczyciela przedszkola*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Grabias S. (1994). *Język w zachowaniach społecznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie.
- Kaczmarek L. (1986). *Nasze dziecko uczy się mowy*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.
- Michalik M. (2013). *Teoria logopedii jako interakcja, [w:] Interakcyjne uwarunkowania rozwoju i zaburzeń mowy*. Kraków: Collegium Collumbinum.
- Przetacznikowa M. (1989). *Podstawy rozwoju psychicznego dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Michalik M. (2013). *Teoria logopedii jako interakcja, [w:] Interakcyjne uwarunkowania rozwoju i zaburzeń mowy*. Kraków: Collegium Collumbinum.

Regularities and irregularities of speech development. Theoretical approach

Abstract

The paper presents the conditions for the correctness and irregularities of speech development. The stages of speech development are presented. The article shows the need for early support for children's development, including speech development.

Keywords: speech, speech development, speech delay, assessment